

سیر تحول تشکیلات در شرکت‌های دولتی تابعه‌ی وزارت نفت

عذرا فائزی سرخابی*، دانشگاه تهران

چکیده

هدف مقاله‌ی حاضر بررسی سیر تحول تشکیلات شرکت‌های دولتی تابعه‌ی وزارت نفت است. این پژوهش به روش کتابخانه‌ای انجام شده و گردآوری اطلاعات، از طریق بررسی منابع مستند چاپی و آنلاین و سایت‌های رسمی سازمان‌ها بوده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که تشکیلات در صنعت نفت ایران، تحولات ساختاری بسیاری را قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی پشت‌سر گذاشته است. با تصویب قانون ملی شدن نفت، شرکت ملی نفت ایران مالک و اداره‌کننده‌ی صنعت نفت شد؛ به طوری که تمامی فعالیت‌های بالادستی و پایین‌دستی شرکت اعم از اکتشاف و استخراج و تصفیه و توزیع و فروش و بهره‌برداری که قبل از آن توسط شرکت نفت انگلیس و ایران انجام می‌گرفت، از آن پس توسط شرکت ملی نفت ایران انجام و منجر به حفظ استقلال کشور شد.

نتایج تحقیق نشان داد ایران پس از ملی شدن نفت و به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی با حاکمیت کامل بر منابع نفت و گاز، شاهد تحولات بسیاری در تشکیلات و ساختار سازمانی خود بوده است. در سال‌های اخیر تحولات و بازآرایی و اصلاح ساختار سازمانی، جهت انجام مأموریت‌ها و رسیدن به اهداف، با توجه به چشم‌انداز و برنامه‌های آتی صنعت نفت از لحاظ ساماندهی بهتر، توسعه‌ی پایدار و رقابت بیش از پیش در عرصه‌های بین‌المللی در حال انجام است.

اطلاعات مقاله

تاریخ ارسال نویسنده: ۹۶/۰۸/۱۲

تاریخ ارسال به داور: ۹۶/۰۹/۲۲

تاریخ پذیرش داور: ۹۶/۱۱/۱۶

واژگان کلیدی:

تشکیلات، ساختار سازمانی، شرکت‌های دولتی تابعه‌ی وزارت نفت، سیر تحولات

مقدمه

توسط مظفرالدین شاه قاجار به ویلیام ناکس دارسی انگلیسی، صنعت نفت کشور پس از هفت سال تفحص مکتشفین و کشف نفت در مسجدسلیمان واقع در دامنه‌ی کوه‌های زاگرس، پا به عرصه وجود گذاشت و با فوران نفت از اولین چاه مسجدسلیمان، در سال ۱۲۸۷ش نام ایران به عنوان خاستگاه نخست خاورمیانه، در تاریخ عملیات نفتی این منطقه‌ی زرخیز جهان ثبت شد.

خرداد ماه سال ۱۲۸۷ خورشیدی (۱۹۰۸ میلادی) آغاز عصر نفت در ایران و بهره‌برداری صنعتی از طلای سیاه است. نفت برای ایران فراتر از یک اندوخته و ذخیره‌ی زیرزمینی بود و با بررسی تأثیر نفت بر یک‌صد سال اخیر تاریخ ایران را بررسی شود دیده می‌شود که در این دوران

صنعت نفت ایران قدیمی‌ترین و بزرگ‌ترین بخش صنعتی و صاحب یکی از اولین و منسجم‌ترین تشکیلات در مجموعه‌ی نظام اداری کشور است. هدف تحقیق حاضر بررسی سیر تحول تشکیلات اداری در صنعت نفت ایران است. بدین منظور ابتدا به اختصار نفت، نحوه‌ی تشکیل و تاریخچه‌ی اکتشاف آن تعریف می‌شود و سپس تحولات تشکیلات اداری صنعت نفت قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بررسی می‌گردد.

۱- تاریخچه‌ی استخراج نفت در ایران

در سال ۱۲۸۰ خورشیدی (۱۹۰۱ میلادی) به دنبال اعطای امتیاز استخراج و بهره‌برداری از نفت سراسر ایران (غیر از پنج استان شمالی)

شکل ۲ | اولین چاه نفت ایران، مسجدسلیمان، سال ۱۲۸۷ خورشیدی [۷]

شکل ۱ | جوشش نفت در مسجدسلیمان [۱]

* نویسنده‌ی عهده‌دار مکاتبات (azfaeizi@yahoo.com)

هنگام خلع ید شرکت از کشور ادامه داشت. به تدریج وضع بهداشت و آموزش بهتر شد و انستیتوی فنی آبادان تأسیس گردید [۳].

همه‌ی ابعاد سیاسی اجتماعی اقتصادی و فرهنگی ایران متأثر از نفت بوده است.

۱-۱- تحولات شرکت نفت ایران و انگلیس قبل از ملی شدن صنعت نفت ۱۲۸۸ش (۱۹۰۹م)

■ **مرحله‌ی اول:** این مرحله از ابتدای کار تا سال ۱۳۰۳ش (۱۹۲۴م) به طول انجامید. از بدو تأسیس شرکت نفت ایران و انگلیس و سپس در طول مدت گسترش آن و به خصوص پس از انعقاد قراردادهای بین‌المللی این شرکت، رؤسا و مدیران آن از نظر سیاسی جایگاه ویژه‌ای داشتند. حضور شرکت در هر منطقه به معنای سلطه‌ی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی انگلستان در آن منطقه بود. اقتدار حکومت مرکزی در خوزستان کاملاً صوری بود. خان‌های بختیاری شمال این استان و شیخ خزعل از اهواز تا مرز جنوبی استان را در حیطه‌ی اقتدار خود داشتند و شرکت هر سال مبلغی را برای حفظ امنیت به آنان می‌پرداخت. در تمام این دوره شرکت کارهای خود را با مشارکت دولت و البته از طریق سفارت انگلیس در تهران انجام می‌داد و تنها پس از تأسیس نمایندگی شرکت در سال ۱۳۰۰ش بود که تماس مستقیم با دولت برقرار شد. در این مرحله کارکنان فنی اداری و بازرگانی شرکت که همه انگلیسی بودند امکانات رفاهی (مسکن) مناسب داشتند اما برای ایرانیان (اعم از کارگر ساده، نیمه ماهر و ماهر و کارمند) مسکنی ساخته نشده بود.

■ **مرحله‌ی دوم:** این مرحله تا سال ۱۳۱۲ش (۱۹۳۳م) ادامه داشت. قدرت حکومت مرکزی در خوزستان استقرار یافت. ادارات دولتی در آنجا دایر شد. تعداد انگلیسی‌های شاغل در شرکت نفت رو به کاهش گذاشت. در این مرحله دولت مرکزی خواهان تسلط هر چه بیشتر بر استان خوزستان بود اما هیچ اقدامی برای عمران و آبادانی آن انجام نشد.

■ **مرحله‌ی سوم:** این مرحله از زمان انعقاد قرارداد سال ۱۳۱۲ش (۱۹۳۳م) تا هنگام تهاجم ارتش‌های خارجی به ایران در شهریور ۱۳۲۰ به طول انجامید. در این مرحله مأموران انگلیسی شرکت به تدریج تغییر کردند و تعهدات شرکت نسبت به دولت و کارکنان ایرانی مشخص تر شد. در سازمان اداری شرکت نیز تحول عمده‌ای بوجود آمد و توجه بیشتری به جنبه‌های بازرگانی و صنعتی بهره‌برداری از منابع نفتی معطوف شد.

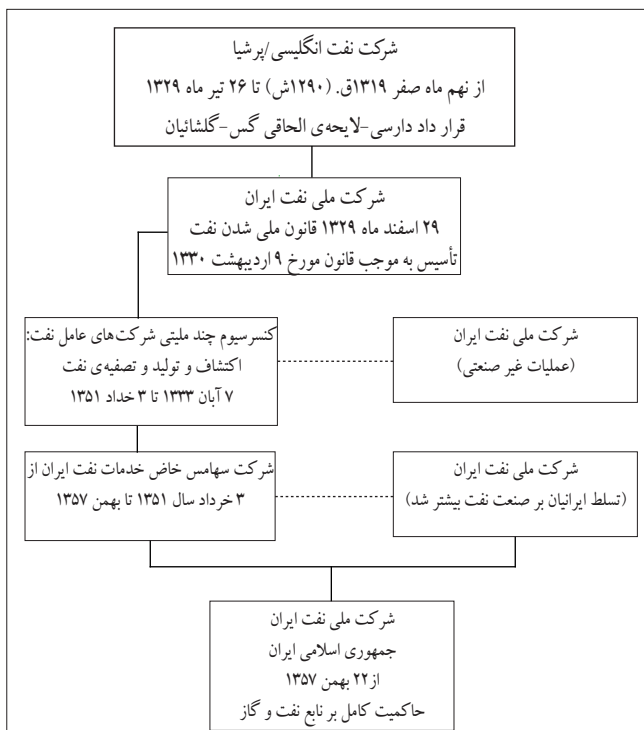
■ **مرحله‌ی چهارم:** این مرحله از شهریور ۱۳۲۰ش (۱۹۴۱م) آغاز شد و تا پایان جنگ جهانی دوم ۱۳۲۴ش (۱۹۴۵م) ادامه یافت. قدرت حکومت مرکزی ضعیف شده بود و ارتش‌های بیگانه در ایران مستقر بودند. به همین دلیل، مأموران دولتی سازگاری بیشتری از خود نشان می‌دادند و تمامی تقاضاهای شرکت را انجام می‌دادند. در این دوره معدودی از کارکنان انگلیسی شرکت برخی کارکنان ایرانی را به بهانه‌ی هواخواهی از آلمان از کار اخراج کردند.

■ **مرحله‌ی پنجم:** پس از خاتمه‌ی جنگ و خروج ارتش‌های بیگانه از ایران سازمان اداری شرکت با اعتراضات شدید مردم مواجه بود و تا

۱-۲- تحولات پس از ملی شدن صنعت نفت ایران ۱۳۲۹ش (۱۹۵۰م)

■ **دوره‌ی اول:** پس از تصویب لایحه‌ی ملی شدن صنعت نفت در ۲۹ اسفند ماه ۱۳۲۹ش و خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس و ایجاد شرکت ملی نفت ایران، تا حدود یک‌سال و نیم بعد از آن عملاً قوانین و مقررات پرسنلی شرکت سابق اعمال می‌شد. در اوائل خرداد سال ۱۳۳۰ش دولت تصمیم گرفت برای اداره‌ی موقت شرکت ملی نفت ایران، تا زمانی که اساس‌نامه شرکت تنظیم شود به شرطی که با مقررات قانون ملی شدن نفت منافاتی پیدا نکند هیأت مدیره‌ای مرکب از سه نفر تعیین کند و آنرا به همان روش سابق زیر نظر هیأتی مختلط اداره کنند. در ۲۰ خرداد ماه ۱۳۳۰ش تابلوی جدید شرکت نصب شد اما کارکنان غیرایرانی شرکت که راضی به این امر نبودند در ۱۰ مهر ماه همان سال ایران را ترک کردند و شرکت نفت به صورت سازمانی ایرانی درآمد. به موجب قانون مورخ ۹ اردیبهشت ۱۳۳۰ش شرکت ملی نفت ایران تأسیس و اساس‌نامه‌ی آن اولین بار در آذر ماه ۱۳۳۱ش تنظیم شد و پس از چندین بار تغییر در دی ماه ۱۳۳۲، اردیبهشت ماه ۱۳۳۹، تیر ماه ۱۳۴۲، اردیبهشت ماه ۱۳۴۷ و مرداد ماه ۱۳۵۳ به صورت متن کنونی که قانون جدید نفت نامیده می‌شود در آمد.

■ **دوره‌ی دوم:** تشکیل کنسرسیوم (شرکت‌های عامل نفت) است که

۳ | نمودار عناوین شرکت‌های نفتی در ایران [۳]

۱-۳- سیر تطور تغییرات سازمانی شرکت ملی نفت ایران

در سال ۱۳۴۴ ش (۱۹۶۵م) بخشنامه‌ای از سوی ریاست هیأت مدیره و مدیر عامل شرکت ملی نفت ایران صادر شد که به موجب آن از تاریخ ۲۵ دی ماه ۱۳۴۴ ش (۱۴ ژانویه ۱۹۶۶م) ساختار سازمانی جدید شرکت به ترتیب زیر تغییر و ابلاغ شد [۴]

الف- امور تولید و پالایش و پخش

- ۱- امور اکتشاف و استخراج
- ۲- امور پالایش
- ۳- امور پخش
- ۴- امور خطوط لوله و مخابرات
- ۵- اداره کل منطقه‌ی کرمانشاه

ب- مدیر امور فنی و بین‌المللی

- ۱- امور مهندسی و خدمات فنی
- ۲- امور توسعه و تحقیقات
- ۳- امور شرکت‌های وابسته و روابط با گروه‌های بین‌المللی
- ۴- امور قراردادهای بین‌المللی
- ۵- امور بازاریابی و صادرات

ج- مدیر امور اداری و مالی و بازرگانی

- ۱- امور اداری
- ۲- امور مالی
- ۳- امور بازرگانی
- ۴- امور بهداری و بهداشت
- ۵- امور وام، وجوه بازنشستگی و پس‌انداز کارکنان

د- ادارات ستادی زیر نظر مدیر عامل

- ۱- امور حقوقی
- ۲- امور سازمانی
- ۳- واحد برنامه‌ها و بررسی‌های اقتصادی
- ۴- کمیسیون معاملات
- ۵- امور بازنشستگی
- ۶- امور نمایندگی‌های خارج
- ۷- اداره کل بازرسی
- ۸- اداره کل روابط عمومی

ه- مدیر امور مهندسی و طرح‌های اجرایی

- ۱- واحد طرح پالایشگاه‌ها (داخلی)
- ۲- مهندسی و پروژه‌های ساختمانی

به موجب آنچه در متن قرارداد ۱۳۳۳ ش آمده به مجموع شرکت‌های طرف قرارداد شرکت ملی نفت ایران کنسرسیوم اطلاق شده است. پس از امضای قرارداد آمینی-پیچ در شهریور ۱۳۳۳ ش (سپتامبر ۱۹۵۴م) و اعلام تأسیس شرکت شرکای نفت ایران، این قرارداد در آبان ۱۳۳۳ ش (اوت ۱۹۵۴م) به مرحله‌ی اجرا درآمد و تا سال ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴م) معتبر بود. در این قرارداد شرکت‌های طرف قرارداد و صاحب‌امتیاز عبارت بودند از: شرکت نفت بریتانیا، شرکت شل (هلندی-انگلیسی)، شرکت‌های آمریکایی (استاندارد اوایل کالیفرنیا، استاندارد اوایل نیوجرسی، سوکونی و اکیوم، تگراکو و گلف)، شرکت سی.اف.پی. (فرانسوی). بنابراین شرکت ملی نفت ایران تا ۱۱ تیر ۱۳۳۷ ش (اول ژوئیه ۱۹۵۸م) به همان شیوه‌ی شرکت نفت ایران و انگلیس و قوانین حاکم بر آن فعالیت می‌کرد. در این سال با دعوت از مؤسسه‌ی جاکوب^۱ آمریکا که تبحر آن در طبقه‌بندی مشاغل زبان‌زد بود، مشاغل شرکت ملی نفت طبقه‌بندی و ارزیابی شد. بر اساس طرح جاکوب، رتبه‌ی سازمانی کارمندان از ۱ تا ۲۰ تعیین گردید و از الف (A) تا دی (D) درجه‌بندی شد. متعاقب آن در سال ۱۳۴۵ ش بنا به پیشنهاد شرکت ملی نفت و بررسی مجدد مؤسسه‌ی مزبور، طبقه‌بندی مشاغل از ۲۰ به ۱۳ رتبه کاهش یافت. اما درجات سازمانی به همان حالت قبلی باقی ماند. رده‌بندی جدید با کمک مؤسسه‌ی هی‌گروپ^۲ که انگلیسی-آمریکایی است انجام شد. با آغاز فعالیت کنسرسیوم هر چند ظواهر امر دلالت بر اجرای قانون ملی شدن نفت و تسلط ایران بر امور صنعت خود داشت، در حقیقت دولت ایران و شرکت ملی نفت فقط اختیارات محدودی در اداره‌ی این صنعت داشتند. در عمل شرکت‌های عضو کنسرسیوم به خصوص برای تعیین قیمت هر بشکه نفت خام و تعیین میزان تولید (که در آمد کشور از فروش نفت به این دو عامل بستگی داشت) حقوق و اختیارات وسیعی داشتند. دولت ایران و شرکت ملی نفت در این موارد مطلقاً اختیاری نداشتند و کنسرسیوم در تصمیم‌گیری آزاد بود.

■ **دوره‌ی سوم:** تشکیل شرکت سهامی خاص خدمات (۱۳۵۷-۱۳۵۳ ش) است که پس از عقد قرارداد سال ۱۳۵۳ ش، هر چند تغییرات عمده و عمیقی به وجود آمد (که اصولاً هیچ شباهتی به زمان عقد قرارداد مهر ماه ۱۳۳۳ ش کنسرسیوم نداشت). اما تنها در سال ۱۳۵۷ ش بود که ایران به تمام معنی مالک منابع نفتی و مدیرمختار صنعت نفت خود شد. در طول مدت اجرای قرارداد، به مرور مسائل مختلفی در زمینه‌ی امور فنی، مالی و اداری پیش آمد که دولت ایران و شرکت ملی نفت را متوجه نقایص محتوای قرارداد کرد و این موضوع را قوت بخشید که تمدید قرارداد بدون تجدید نظر اساسی در آن، با مصالح کشور مطابقت ندارد. از این رو در سال ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴م) قرارداد جدیدی جایگزین قرارداد ۱۳۳۳ ش (۱۹۵۴م) شد که طبق آن شرکت ملی نفت از طرف ایران مالک و اداره‌کننده‌ی صنعت نفت در حوزه‌ی قرارداد شد و می‌توانست نفت خام را در سر چاه به شرکت‌های مورد نظر عرضه کند [۳]

زیست، طرح کمک به عمران مناطق نفت‌خیز، مدیریت پشتیبانی ساخت و تأمین کالا)، واحدهای ستادی (روابط عمومی، هسته‌ی گزینش، حراست، امور بازرسی و پاسخگویی به شکایات، حسابرسی داخلی)، واحدها و سازمان‌های مستقل (پژوهشگاه صنعت نفت، سازمان بهداشت و درمان، شرکت ملی صادرات گاز ایران، سازمان بهینه‌سازی مصرف سوخت کشور، صندوق‌های بازنشستگی، پس‌انداز و رفاه کارکنان)، شرکت‌های تولیدی (شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب، شرکت نفت مناطق مرکزی ایران، شرکت نفت و گاز پارس، شرکت نفت فلات قاره‌ی ایران، شرکت نفت و گاز اروندان، شرکت نفت خزر) و شرکت‌های خدمات فنی (شرکت ملی حفاری ایران، شرکت مهندسی و توسعه‌ی نفت، شرکت پایانه‌های نفتی ایران، سازمان منطقه‌ی ویژه‌ی اقتصادی انرژی پارس) است.

قبل از انقلاب، فعالیت اکتشاف و استخراج و تولید نفت و گاز در مناطق دریایی ایران که خارج از حوزه‌ی کنسرسیوم بود توسط پنج شرکت (سیرپ، ایپاک، لاپکو، ایمینکو و سوویران) انجام می‌شد که یا طرف قرارداد شرکت ملی نفت ایران بودند یا به‌صورت کنسرسیومی از شرکت‌های خارجی و شرکت ملی نفت ایران به‌وجود آمده بودند و در چارچوب قراردادهای مشارکت در تولید فعالیت می‌کردند. بر اساس مصوبه‌ی شورای انقلاب در سال ۱۳۵۸ در مورد لغو قراردادهای نفتی مغایر با قانون ملی شدن نفت، قراردادهای مذکور لغو شد و در شهریور ماه ۱۳۵۹ شرکت نفت فلات قاره‌ی ایران برای عهده‌دار شدن و تمرکزبخشی به امور پنج شرکت مذکور به‌عنوان شرکت فرعی شرکت ملی نفت تأسیس شد [۲]

تغییرات در سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۷۰

حسب تصمیمات متخذه در هیأت مدیره‌ی شرکت ملی نفت ایران در اسفند ماه ۱۳۷۰، فعالیت‌های بالادستی نفت و گاز از فعالیت‌های پایین‌دستی منفک و شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی تأسیس شد. بدین ترتیب ساختار سازمانی مدیریت امور پالایش (هفت پالایشگاه نفت)، مدیریت امور خطوط لوله و مخابرات، شرکت ملی پخش فرآورده‌های نفتی و مدیریت امور مهندسی و ساختمان، از ساختار شرکت ملی نفت ایران منتزع و در کالبد ساختاری شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی سازماندهی گردید.

تغییرات طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۷۶

این مقطع دوران وقوع تحولات ساختاری بسیار گسترده در صنعت نفت کشور است. در بخش پائین‌دستی صنعت نفت و در شرکت ملی گاز، تمامی شعب منطقه‌ای به شرکت‌های مستقل استانی یا منطقه‌ای تبدیل شدند. در شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی، پالایشگاه‌های نه‌گانه‌ی کشور در قالب شرکت‌های پالایش و نیز امور خطوط لوله و مخابرات به شرکت‌های مستقل تبدیل شدند. در شرکت ملی گاز چندین شرکت و مجتمع پالایشی برای اداره‌ی پالایشگاه‌های گازی تأسیس گردید

۳- طرح شاه‌لوله‌ی گاز ایران
۴- امور اداری مهندسی و طرح‌های اجرایی

۱-۴-۱- تحولات ساختاری و سازماندهی صنعت نفت ایران پس از پیروزی

انقلاب اسلامی

۱-۴-۱- تأسیس وزارت نفت

پس از پیروزی انقلاب، دولت موقت، تأسیس وزارت نفت را به شورای انقلاب پیشنهاد کرد که پس از بررسی‌های لازم، در هشتم مهر ماه ۱۳۵۸ به تصویب این شورا رسید و جهت اجرا به دولت ابلاغ شد. به‌موجب این قانون، شرکت‌های ملی نفت، گاز و صنایع پتروشیمی و تمامی شرکت‌های تابعه‌ی آنها جزء ابواب جمعی وزارت نفت محسوب و موظف شدند پس از تهیه و تدوین آیین‌نامه‌ها و مقررات و اتخاذ روش‌ها و سیستم‌های تشکیلاتی تمامی امور خود را تحت نظر وزیر نفت به انجام رسانند [۸].

وزارت نفت جمهوری اسلامی ایران از ۸ مهر ماه ۱۳۵۸؛ حاکمیت کامل بر منابع نفت و گاز را بر عهده گرفت.

- معاون وزیر در امور نفت
- معاون وزیر در امور گاز
- معاون وزیر در امور پتروشیمی
- معاون وزیر در امور بین‌المللی و بازرگانی
- معاون وزیر در امور پژوهش و برنامه‌ریزی
- معاون وزیر در امور اداری و مالی
- دفتر امور حقوقی و پارلمانی
- دفتر روابط عمومی
- دبیرخانه‌ی بازرسی
- حسابرسی کل

۱-۴-۲- شرکت ملی نفت ایران

شرکت ملی نفت از سال ۱۳۳۰ش تاکنون عهده‌دار سامان‌بخشی و سیاست‌گذاری فعالیت‌های صنعت نفت اعم از اکتشاف، حفاری، تولید، پژوهش و توسعه، پالایش و توزیع نفت، گاز، فرآورده‌های نفتی و صادرات آنها بوده است. این شرکت با در اختیار داشتن ذخیره‌های عظیم هیدروکربوری، یکی از بزرگ‌ترین شرکت‌های نفتی جهان به‌شمار می‌آید و با پیشرفت دانش و فن‌آوری صنعت نفت و پیچیده‌تر شدن مناسبت‌های اقتصادی و سیاسی، جایگاه این شرکت نیز ارتقاء یافته است.

شرکت ملی نفت ایران مجموعه‌ای سازمان‌یافته از واحدهای مدیریتی (مدیریت امور بین‌الملل، مدیریت پژوهش و فن‌آوری، مدیریت برنامه‌ریزی تلفیقی، مدیریت هماهنگی و نظارت بر تولید نفت و گاز، مدیریت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، مدیریت توسعه‌ی منابع انسانی، مدیریت امور مالی، مدیریت امور حقوقی، مدیریت اکتشاف، مدیریت بهداشت، ایمنی و محیط

- و در بسیاری از شرکت‌های اصلی، مدیریت‌های مستقل مانند بازرگانی و مهندسی و صادرات گاز، تبدیل به شرکت‌های مجزا شدند.
- بخش بالادستی صنعت نفت نیز به شرکت‌های متعددی تقسیم شد.
- مدیریت مناطق نفت‌خیز جنوب به شرکت تبدیل شد و مناطق عملیاتی زیرمجموعه‌ی آن (آغاچاری، مسجدسلیمان، کارون، مارون و گچساران) هر کدام به شرکت‌های وابسته به آن تبدیل شدند. برخی فعالیت‌ها مانند خدمات مهندسی، رفاهی و ترابری و پشتیبانی و پیراحفاری نیز به وضعیت شرکتی درآمدند. در سایر مناطق غیر از دریا و محدوده‌ی مناطق نفت‌خیز جنوب (حوزه‌ی کنسرسیوم) نیز شرکت‌های متعدد نفتی (مانند شرکت نفت خزر، شرکت نفت مناطق مرکزی و شرکت نفت و گاز اروندان) بوجود آمدند. تأسیس شرکت پایانه‌های نفتی، سازمان بهینه‌سازی مصرف سوخت (که بعداً به شرکت تبدیل شد)، دو شرکت کارفرمائی جهت نظارت عالیه بر طرح‌ها و پروژه‌های بالادستی به‌نام مهندسی و توسعه‌ی نفت (متن) و نفت و گاز پارس^۲ از مهم‌ترین تغییرات و تحولات سازمانی این دوره بود. در این دوره همچنین دو شرکت پیمانکاری پترو پارس و پترو ایران نیز تأسیس شدند [۲]

شرکت‌های تابعه‌ی حوزه‌ی توسعه و مهندسی

- شرکت مهندسی و توسعه‌ی نفت
- شرکت نفت و گاز پارس
- شرکت نفت خزر

حوزه‌ی هیأت مدیره

- پژوهشگاه صنعت نفت
- سازمان بهداشت و درمان صنعت نفت
- شرکت ملی صادرات گاز ایران
- امور صندوق بازنشستگی پس‌انداز و رفاه کارکنان
- سازمان بهینه‌سازی مصرف سوخت کشور
- امور مجامع و دبیرخانه هیأت مدیره
- حسابرسی داخلی

شرکت‌های تابعه‌ی حوزه‌ی تولید

- شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز کارون
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز مارون
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز مسجدسلیمان
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز گچساران
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز آغاچاری
- شرکت پیراحفاری
- شرکت خدمات ترابری و پشتیبانی نفت
- شرکت خدمات مهندسی و تجهیزات صنعتی توربین جنوب
- مدیریت خدمات رفاهی (تغییر ماهیت حقوقی از شرکت به مدیریت در اجرای سیاست‌های اصل ۴۴)
- شرکت نفت فلات قاره ایران (مناطق عملیاتی خارک، سیری، لاوان، بهرگان، قشم و کیش)
- شرکت نفت مناطق مرکزی ایران

نقشه‌ی سازمان شرکت ملی نفت ایران

■ معاون وزیر و مدیر عامل شرکت ملی نفت ایران

ستاد مدیریت عامل

- معاون مدیرعامل در تولید
- معاون مدیرعامل در توسعه و مهندسی
- معاون مدیرعامل در امور بین‌الملل
- معاون مدیرعامل در امور عملیات غیرصنعتی
- روابط عمومی
- حراست
- بازرسی و پاسخگویی به شکایات
- امور اجرائی هیأت بدوی رسیدگی به تخلفات اداری
- هسته‌ی گزینش
- مجری طرح توسعه‌ی لایه‌های نفتی میدان پارس جنوبی
- مجری طرح توسعه‌ی پایدار منطقه‌ی پارس جنوبی
- مجری طرح سامانه‌ی برنامه‌ریزی منابع انسانی ERP

مدیریت‌ها

- مدیریت امور بین‌الملل
- مدیریت پژوهش و فن‌آوری
- مدیریت اکتشاف
- مدیریت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات
- مدیریت هماهنگی و نظارت بر تولید نفت و گاز

- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز غرب
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز شرق
- شرکت بهره‌برداری نفت و گاز زاگرس جنوبی

مسئولیت توزیع، تجارت و صادرات گاز را عهده‌دار است.

نقشه‌ی سازمان شرکت ملی گاز ایران

■ معاون وزیر و مدیر عامل شرکت ملی گاز ایران

مدیریت‌ها

- مدیریت امور بین‌الملل
- مدیریت پژوهش و فن‌آوری
- مدیریت هماهنگی امور گاز رسانی
- مدیریت هماهنگی و نظارت بر تولید
- مدیریت برنامه‌ریزی تلفیقی
- مدیریت امور مالی
- مدیریت توسعه‌ی منابع انسانی
- مدیریت هماهنگی و نظارت بر توزیع گاز طبیعی (دیسپچینگ)

شرکت‌های ستادی

- شرکت توزیع گاز ایران (شامل ۳۱ شرکت گاز استانی)
- شرکت مهندسی و توسعه‌ی گاز ایران
- شرکت انتقال گاز ایران
- شرکت ذخیره‌سازی گاز طبیعی ایران
- شرکت بازرگانی گاز ایران
- شرکت گاز خودرو ایران
- شرکت خدمات غیرصنعتی گاز ایران

واحد‌های ستادی

- روابط عمومی
- امور ایمنی، بهداشت و محیط زیست و پدافند غیرعامل
- امور مجامع
- حسابرسی داخلی
- حراست
- بازرسی فنی
- امور حقوقی
- امور اجرایی هیأت بدوی رسیدگی به تخلفات
- امور بازرسی و پاسخگویی به شکایات
- امور فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات
- هسته‌ی گزینش
- امور تخصصی بازرگانی
- توسعه‌ی نفت و گاز

شرکت‌های پالایش گاز

- شرکت پالایش گاز بید بلند

- شرکت ملی حفاری ایران
- شرکت نفت و گاز اروندان
- شرکت پایانه‌های نفتی ایران
- شرکت‌های تابعه‌ی حوزه‌ی عملیات غیرصنعتی
- شرکت منطقه‌ی ویژه‌ی اقتصادی انرژی پارس
- سازمان منطقه‌ی ویژه‌ی اقتصادی لاوان

۱-۴-۳- شرکت ملی گاز ایران

کاربرد گاز طبیعی به‌عنوان سوخت، تنها قسمتی از موارد متنوع کارآیی این ماده‌ی گرانبه‌شمار می‌رود. اهمیت اصلی و واقعی گاز طبیعی با توجه به ارزش افزوده‌ی فراوان و قابلیت تبدیل به هزاران نوع کالای با ارزش اقتصادی در بخش صنعت به‌عنوان ماده‌ی اولیه یا منبع انرژی ظاهر می‌شود. نیاز روزافزون به گاز برای تأمین انرژی و سوخت و همین‌طور ارزش حاصل از فروش و صادرات جهت سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی صنایع مادر و زیربنایی کشور، اندیشه‌ی تمرکز بخشیدن فعالیت‌های مرتبط با صنعت گاز را تقویت کرد و در این ارتباط طبق اساسنامه‌ی قانونی، شرکت ملی گاز ایران به‌عنوان یکی از چهار شرکت اصلی وابسته به وزارت نفت جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۴۴ ش (۱۹۶۵ م) تأسیس شد. در ایران ابتدا فقط نفت استخراج می‌شد و همراه آن مقدار زیادی گاز. از ۱۹۱۰ تا ۱۹۶۰ گازهای تولید شده به همراه نفت عمدتاً سوزانده می‌شد. در اوایل دهه‌ی ۶۰ میلادی طی قراردادی در مقابل احداث کارخانه‌ی ذوب آهن توسط روسیه در ایران، گازهای همراه نفت استخراج شده با خط لوله به روسیه منتقل شد. در واقع به مدت ۵۰ سال این گازها می‌سوخت و استفاده‌ای از آن نمی‌شد. اما پس از آن و همزمان با صادرات به روسیه برای اولین بار، گازهای تولیدی همراه نفت، در شیراز استفاده شد. در واقع کارخانه سیمان شیراز اولین کارخانه‌ای بود که گازسوز شد و به تدریج شبکه‌ی انتقال گاز به سایر شهرهای ایران توسعه یافت. بدین ترتیب گازی که ۵۰ سال می‌سوخت و هدر می‌رفت وارد شبکه‌ی گازرسانی کشور، خانه‌های مردم و صنایع عمده شد. این وضعیت تا زمانی که میدین مستقل گازی کشف نشده بودند و گاز تنها از میدین نفتی استخراج می‌شد طبیعی بود. اما با کشف میدین مستقل گازی نظیر کنگان و پارس جنوبی ضروری بود این تفکیک مسئولیت‌ها در مورد استخراج گاز بین شرکت ملی نفت و شرکت ملی گاز انجام شود. به‌عبارت دیگر شرکت ملی نفت مسئولیت اکتشاف، استخراج، تولید و توسعه‌ی میدین نفتی و گازی و تجارت و صادرات نفت و شرکت ملی گاز،

مرحله‌ی پیدایش

- بهره‌برداری از واحد تولید کود شیمیایی شیراز در سال ۱۳۴۲
- تأسیس شرکت ملی صنایع پتروشیمی در سال ۱۳۴۲

مرحله‌ی گسترش اولیه

احداث مجتمع‌های پتروشیمی متعدد از جمله بندر امام (ایران-ژاپن)، فارابی (ایران-نیپون)، خارک، بازارگاد، کربن اهواز (ایران)، رازی (شاهپور) و طرح‌های توسعه‌ی پتروشیمی شیراز

- شرکت پالایش گاز بید بلند ۲
- شرکت پالایش گاز پارسیان
- شرکت پالایش گاز ایلام
- شرکت پالایش گاز فجر جم
- شرکت پالایش گاز سرخون و قشم
- شرکت پالایش گاز شهید هاشمی نژاد
- شرکت پالایش گاز پارس جنوبی

۱-۴-۴- شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران

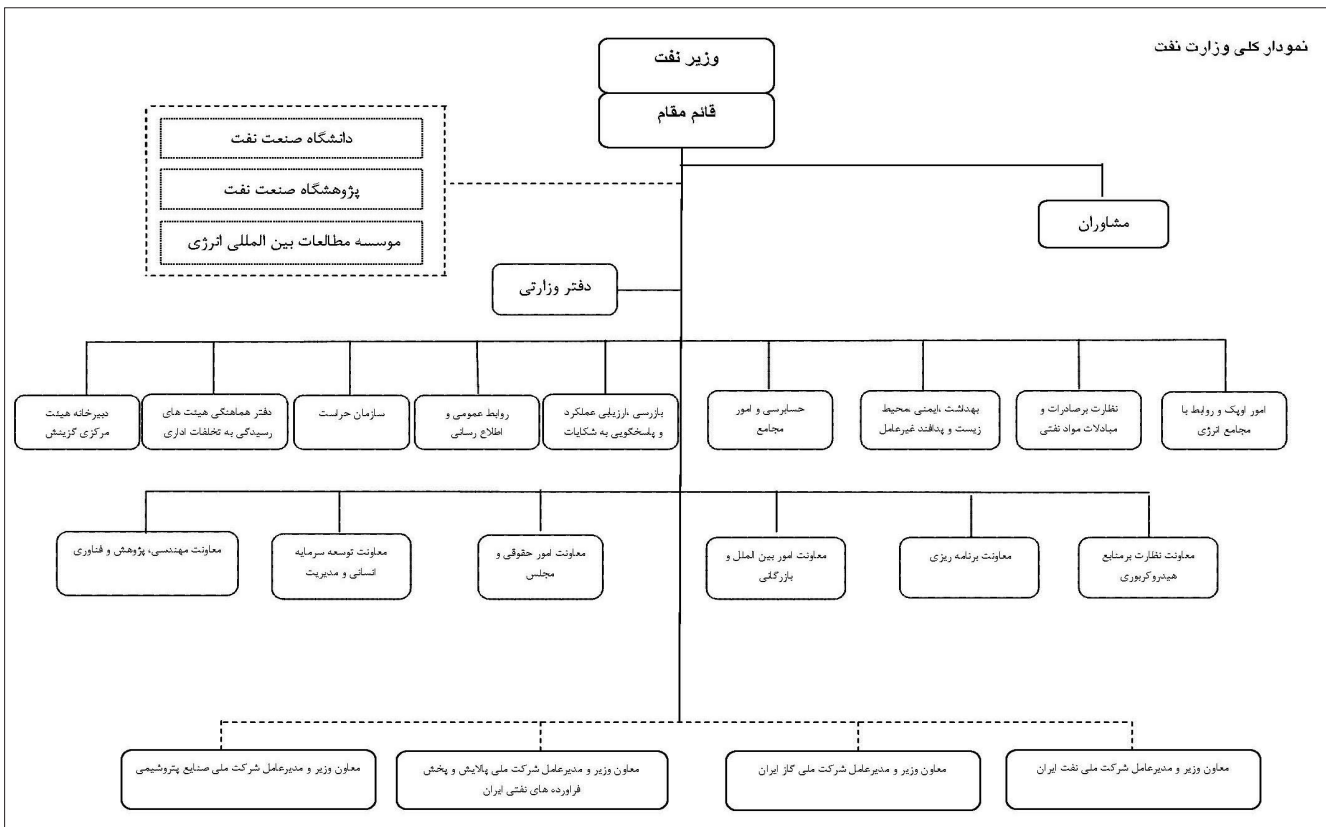
شرکت ملی صنایع پتروشیمی از جمله شرکت‌های تابعه‌ی وزارت نفت دولت جمهوری اسلامی ایران است که مسئولیت توسعه‌ی عملیات تولید در صنعت پتروشیمی کشور را بر عهده دارد. این شرکت در بدو تأسیس در سال ۱۳۴۳ ش فعالیت خود را با یک واحد کوچک تولیدی کود شیمیایی شیراز آغاز کرد و در حال حاضر دومین تولیدکننده و صادرکننده‌ی فرآورده‌های پتروشیمی در خاورمیانه است. شرکت ملی صنایع پتروشیمی در طول سالیان اخیر نه تنها با افزایش حجم و تنوع محصولات، بلکه با پیشرفت در زمینه‌های تحقیقاتی و فن آوری به سوی خودکفایی گام نهاده است.

مرحله‌ی رکود

- به حداقل رسیدن فعالیت‌های تولیدی شرکت در سال‌های دفاع مقدس تا اواسط سال ۱۳۶۷
- تکمیل طرح توسعه‌ی پتروشیمی شیراز، توقف احداث پتروشیمی بندر امام

مرحله‌ی تجدید حیات و بازسازی

- بازسازی مجتمع‌های آسیب دیده در جنگ طی برنامه‌ی اول توسعه در سال‌های ۱۳۷۳-۱۳۶۸
- بهره‌برداری از برخی طرح‌های اساسی مثل پتروشیمی اصفهان، اراک و تکمیل مجتمع بندر امام

شکل ۴ | نمودار ساختار سازمانی کلی وزارت نفت

این شرکت به‌عنوان یکی از چهار شرکت اصلی وزارت نفت، راهبری و نظارت بر فعالیت‌های چهار شرکت فرعی و نه شرکت پالایشی را بر عهده دارد.

نقشه‌ی سازمان شرکت ملی پالایش و پخش

■ معاون وزیر و مدیرعامل شرکت ملی پالایش و پخش

شرکت‌های عملیاتی و خدماتی

- شرکت ملی پخش فرآورده‌های نفتی ایران
- شرکت ملی مهندسی و ساختمان نفت ایران
- شرکت خطوط لوله و مخابرات نفت ایران
- شرکت توسعه صنایع پالایش نفت

مدیریت‌ها

- مدیریت برنامه‌ریزی تلفیقی
- مدیریت هماهنگی و نظارت بر تولید
- مدیریت امور مالی
- مدیریت توسعه‌ی منابع انسانی
- مدیریت بازرگانی
- مدیریت فن آوری اطلاعات و ارتباطات
- مدیریت پژوهش و فن آوری
- مدیریت بهداشت، ایمنی و محیط زیست و پدافند غیرعامل

پالایشگاه‌های جدید

- ۱- ستاره‌ی خلیج فارس ۲- بهمن گنو ۳- خوزستان ۴- پارس ۵- آناهیتا
 - ۶- شهریار ۷- کاسپین
- این پالایشگاه‌ها حسب مصوبات دولت بدواً خصوصی اداره می‌شوند و در ساختار رسمی شرکت ملی پالایش و پخش تعریف و تعبیه نشده‌اند.

امور ستادی

- دفتر مدیرعامل
- امور حقوقی
- بازرسی فنی و نظارت بر تحویل و تحول مواد نفتی
- مهندسی ساختار
- حراست
- حسابرسی داخلی
- روابط عمومی
- امور بین‌الملل
- امور مجامع
- بازرسی و پاسخگویی به شکایات
- امور اجرایی هیأت بدوی رسیدگی به تخلفات اداری

■ توسعه‌ی صادرات و خصوصی‌سازی و سوددهی در برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی دوم در سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۷۴

مرحله‌ی جهش و تثبیت

■ سرآغازی برای جهانی شدن صنعت بر پایه‌ی تجربیات برنامه‌های اول و دوم در برنامه‌ی سوم توسعه
 ■ توسعه‌ی صادرات و ارتقاء صنعت در صادرات غیرنفتی و گسترش خصوصی‌سازی

نقشه‌ی سازمان شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران

■ معاون وزیر و مدیرعامل شرکت ملی صنایع پتروشیمی

واحدهای ستادی

- دفتر معاون وزیر
- روابط عمومی
- هسته‌ی گزینش
- امور بازرسی
- امور بین‌الملل
- مهندسی ساختار
- امور حسابرسی داخلی
- حراست
- امور مجامع و سهام
- امور حقوقی
- امور اجرایی هیأت بدوی رسیدگی به تخلفات اداری
- دفتر توسعه‌ی صنایع پایین‌دستی

مدیریت‌ها

- بهداشت، ایمنی و محیط زیست
- مدیریت برنامه‌ریزی و توسعه
- مدیریت توسعه‌ی منابع انسانی
- مدیریت امور مالی
- مدیریت کنترل تولید
- مدیریت طرح‌ها

۱-۴-۵- شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی ایران

شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی ایران در اسفند ماه ۱۳۷۰ حسب ابلاغ مصوبه‌ی هیأت مدیره‌ی شرکت ملی نفت ایران بر اساس اصل تفکیک فعالیت‌های بالادستی (اکتشاف و تولید نفت خام و گاز) از پایین‌دستی (پالایش، انتقال نفت خام و فرآورده، صادرات، واردات و توزیع فرآورده‌های نفتی) در وزارت نفت تأسیس و فعالیت‌های رسمی آن از سال ۱۳۷۱ آغاز شد.

شرکت‌های تولیدی (پالایشی)

- شرکت پالایش نفت آبادان
- شرکت پالایش نفت امام خمینی (ره) شازند
- شرکت‌هایی که در اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ شرکت‌های زیر به بخش خصوصی واگذار شدند:
- شرکت پالایش نفت اصفهان
- شرکت پالایش نفت بندرعباس
- شرکت پالایش نفت شهید تندگویان تهران
- شرکت پالایش نفت تبریز
- شرکت پالایش نفت شیراز
- شرکت پالایش نفت کرمانشاه
- شرکت پالایش نفت لاوان

■ سازمان حراست

- اداره کل دفتر هماهنگی تخلفات اداری کارمندان واحدها و مؤسسات مستقل و وابسته
- دانشگاه صنعت نفت
- مؤسسه‌ی مطالعات بین‌المللی انرژی
- پژوهشگاه صنعت نفت
- شرکت‌های تابعه (شرکت‌های مادر تخصصی)
- شرکت ملی نفت ایران
- شرکت ملی گاز ایران
- شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران
- شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی ایران

نقشه‌ی سازمان وزارت نفت

ادارات کل ستاد و وزارتخانه

- معاونت امور بین‌الملل و بازرگانی
- معاونت امور حقوقی و مجلس
- معاونت امور مهندسی
- معاونت نظارت بر منابع هیدروکربوری
- معاونت برنامه‌ریزی
- معاونت مهندسی، پژوهش و فن‌آوری
- معاونت توسعه‌ی سرمایه انسانی و مدیریت
- اداره کل دفتر وزارتی
- اداره کل بازرسی و پاسخگویی به شکایات
- اداره کل حساسرسی و امور مجامع
- اداره کل روابط عمومی و اطلاع‌رسانی
- اداره کل نظارت بر صادرات و مبادلات مواد نفتی
- اداره کل HSE و پدافند غیرعامل
- امور اوپک و روابط با مجامع انرژی
- دبیرخانه هیأت مرکزی گزینش

نتیجه‌گیری

با تأمل در متن اسناد و منابع اطلاعاتی دست اول و بر اساس یافته‌های پژوهش، تحولات ساختار صنعت نفت ایران نشان می‌دهد که با تصویب قانون ملی شدن نفت، شرکت ملی نفت ایران، مالک و اداره‌کننده‌ی صنعت نفت شد. به طوری که تمامی فعالیت‌های بالادستی و پایین‌دستی شرکت اعم از اکتشاف و استخراج و تصفیه و توزیع و فروش و بهره‌برداری که قبل از آن توسط شرکت نفت انگلیس و ایران انجام می‌شد از آن پس به دست شرکت ملی نفت ایران انجام و منجر به حفظ استقلال کشور خواهد شد.

شرکت‌های بزرگ نفتی برای تداوم حیات سازمانی در بازارهای جهانی، افزایش کارایی و بهبود بهره‌وری به‌طور مستمر در ساختار سازمانی و نحوه‌ی اداره‌ی امور خود تجدید نظر کرده و با بازآرایی ساختار سازمانی خود، به صورت کارا تر عمل می‌کنند. صنعت نفت ایران پس از ملی شدن نفت و به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی با حاکمیت کامل بر منابع نفت و گاز، شاهد تحولات بسیاری در تشکیلات اداری و ساختار سازمانی خود بوده است. تحولات و بازآرایی ساختار سازمانی جهت انجام مأموریت‌ها و رسیدن به اهداف، با توجه به چشم‌انداز و برنامه‌های آتی صنعت نفت در سال‌های اخیر از لحاظ ساماندهی بهتر، توسعه‌ی پایدار و رقابت بیش از پیش در عرصه‌های بین‌المللی در حال انجام است. ■

پانویس‌ها

1. Jacob

2. Hay Group

3. POGC

منابع

- [۱] آلبوم یک‌صد سال نفت ایران، بی‌تابی‌جا، شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران
- [۲] [ساختار سازمانی صنعت نفت تحولات و مشکلات (۱۳۹۰). مجله‌ی اقتصاد انرژی، شماره‌های - ۱۴۳ و ۱۴۴
- [۳] طرفی، عباس (۱۳۷۴)، مدیران صنعت نفت ایران، جلد اول، تهران، مؤلف
- [۴] طرفی، عباس (۱۳۷۴)، مدیران صنعت نفت ایران، جلد سوم، تهران، مؤلف
- [۵] طرفی، عباس (۱۳۷۴)، مدیران صنعت نفت ایران، جلد پنجم، تهران، مؤلف
- [۶] نفت از آغاز تا به امروز (۱۳۶۴)، تهران، روابط عمومی و ارشاد وزارت نفت
- [۷] نفت در گذر زمان (۱۳۸۰)، تهران، روابط عمومی وزارت نفت
- [۸] [وزارت نفت در یک نگاه (۱۳۶۹)، تهران، روابط عمومی و ارشاد وزارت نفت (دسترسی در ۱۳۹۶/۳/۱۰) <http://www.mop.ir/portal/home> [9]
- [10] <http://www.nigc.ir> (دسترسی در ۱۳۹۶/۳/۱۰) [10]
- [11] <http://www.nioc.ir/Portal/home> (دسترسی در ۱۳۹۶/۳/۱۰) [11]
- [12] <http://www.niordc.ir> (دسترسی در ۱۳۹۶/۳/۱۰) [12]
- [13] <http://www.nipc.ir> (دسترسی در ۱۳۹۶/۳/۱۰) [13]